

Szövegkritikai megjegyzések Konstantinos Porphyrogenetos magyar fejezeteihez.

Amidőn évekkel ezelőtt Konstantinos Porphyrogenetos császár „De administrando imperio“ címen ismert munkájának kéziratait tanulmányozni kezdtem és a magyar fejezeteknek az eddigi kiadásokban található szövegét a kéziratokkal összehasonlítottam, kiderült, hogy a kiadások szövegébe sok hiba csúszott be. Már az első futólagos összevetés alapján is sikerült két magyar fejedelmi névnek eredeti görög alakjára rábukkanni.¹⁾ Később, amidőn hasonló szempontból a munka egész szövegét átdolgoztam, a kéziratokból még számtalan más, eredetibb variáns került elő, amelyek alapján meggyőződtem arról, hogy szükség van a munka új, kéziratokon alapuló, kritikai kiadására.²⁾ További tanulmányaim folyamán azonban az is kitűnt, hogy maga a ránk maradt kézirati hagyomány, amely a XI. századba nyúlik vissza, szintén nem hibátlan s hogy a műben több olyan hely akad, ahol a hagyományozott szöveg javításokra szorul. Éppen ezért szükségessé vált, hogy a konstantinosi munka nyelvhasználatát, mielőtt még készülő kiadásom szövegét véglegesen megállapítanám, beható tanulmány tárgyává tegyem. Ez irányban végzett vizsgálódásaim arra az eredményre vezettek, hogy a „De administrando imperio“ nyelve és stílusa távolról sem egységes és egyöntetű. Így pl. azokban a részekben, amelyek korábbi ismert művekből vannak merítve, a császár oly szorosán ragaszkodott forrásai szövegéhez, hogy azon alig változtatott, ami már magában véve is tarkává teszi a mű nyelvét és stílusát. De ezt figyelmen kívül hagyva, azokban a fejezetekben is, melyek a császár korát közvetlenül megelőző kor eseményeire vonatkoznak s amelyek forrásait nem ismerjük, szintén különböző nyelvhasználat észlelhető, a szerint, amint a nyelv több-kevesebb vulgáris elemmel színező-

1) Levente és Almos, MNy. XXII, 82—4.

2) Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ De administrando imperio, Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν VII, 138—52.

dik. E megállapítások nemcsak a munka keletkezésének kérdésére vetnek fényt, hanem a szöveg megállapításánál és magyarázatánál is figyelembe veendőek. A több helyen jelentkező vulgáris (újgörög) nyelvhasználat fel nem ismerése volt az oka annak, hogy a „De administrando imperio“ egyes helyeit korábbi kiadók és fordítók félreértették.

A következőkben a magyar fejezetek köréből három olyan részletet fogok tárgyalni, ahol szövegjavítás, vagy a nyelvhasználat újgörög elemeinek felismerése útján az eddigénél helyesebb értelmezéshez jutunk.

I.

A 38. fejezetben többek között arról van szó, hogy kevéssel a magyarok egyik részének Ἀτελκοῦζου-ben való letelepedése után a kazár kagán magához hívatta első βοέβοδος-ukat. A BEKKER-féle bonni kiadásban (169₁₄₋₁₇) a következő szöveget olvassuk: ὀλίγου δὲ χρόνου διαδραμόντος ὁ χαγάνος ἐκείνος ἄρχων Χαζαρίας τοῖς Τοῦρκοις ἐμήνησε τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι χελάνδια τὸν πρῶτον αὐτῶν βοέβοδον. A lényegtelen helyesírási eltérésekről nem szólva, ugyanezt a szöveget találjuk a három kéziratban, mégpedig a legjobb XI. századi párizsi kódexben is, továbbá az összes kiadásokban. Nyilvánvaló azonban, hogy a szöveg ebben az alakjában értelmetlen. A „De administrando imperio“-ban gyakran előforduló τοῦ-val kezdődő, célt kifejező szerkezetben ugyanis két accusativus van: a χελάνδια és a τὸν πρῶτον αὐτῶν βοέβοδον. Az utóbbi nélkül a szerkezet megállhatna, de a folytatásból kitűnik, hogy a kagán nem azt üzenté a magyaroknak, hogy hajókat (ezt jelenti a χελάνδια), hanem hogy Λεβεδίας-t küldjék hozzá. Ha pedig az ἀποσταλῆναι-hoz tartozó accusativus a τὸν πρῶτον αὐτῶν βοέβοδον, akkor a χελάνδια szó értelmetlen és sehogy sem illeszthető bele a mondatba.

Ezt a nehézséget már a korábbi kiadók és fordítók is észrevették. MEURSIVS editio princeps-e (1611) olyan latin fordítást ad, amely a görög szövegnek nem felel meg: „Paulo vero post Chazariae princeps Chaganus per legatos mitti sibi a primo Turcarum Boebodo chelandia petiit“. BANDURI más megoldást keresett. Kiadásában (1711) megjegyezte: „Chelandia urbs hic est circa Bosphorum, non vero navigii genus, ut putavit Meursius“. A nélkül, hogy számot vetett volna azzal a kérdéssel, vajjon a χελάνδια jelent-

het-e annyit, mint 'Chelandia-ba', KUUN GÉZA is magáévá tette e magyarázatot, mert azt írja: „Nomen Χελάνδια in *Kalantchah* usque ad hoc tempus perdurat, quae urbs in mappa Crimeae (Krim) supra Perekop designata videtur“.¹⁾ Őt követi MARQUART, aki azonban már szükségesnek tartotta a kérdéses szó elé egy <εις>-t be-toldani.²⁾ A Konstantinos-fordítók és értelmezők egy másik csoportja úgy próbálta megoldani a nehézséget, hogy a χελάνδια-t „ladikon“³⁾ vagy „hajón“⁴⁾ szavakkal fordítja. Ez az értelmezés került bele HÓMAN magyar történetébe is, ahol azt olvassuk: „..... mikor ez (t. i. Előd) őt (t. i. a kazár kánt) Kazáriába hajózva felkereste....“⁵⁾ E magyarázat mellett emelt szót leg-újabbban C. A. MACARTNEY is, aki a χελάνδια-ban valami 'by boat' értelmű, adverbialis alakot keres, hogy a magyar vezért a Donon és Volgán át Itilbe hajóztathassa.⁶⁾

Nézetünk szerint nyelvi szempontból mindkét megoldási kísérlet elfogadhatatlan. Ha ugyanis a χελάνδια-ban városnév rejle-nék, akkor a szövegben a „De administrando imperio“ nyelvhasználatának megfelelőleg εις τὰ (τὸ, τὴν?) -nak kellene állania, arról nem is szólva, hogy a *Kalanča* név görög átírása aligha lenne Χελάνδια. Ez esetben tehát azt kellene feltenni, hogy a szövegből a χελάνδια előtt valami kiesett. Ami pedig a χελάνδια szónak adverbialis használatát illeti, a munka nyelvhasználata teljesen kizárja e feltevést. A „De administrando imperio“-ban a χελάνδιον szó és egyéb más, hajófajokat jelölő szavak, mint pl. az ἀγρᾶριον, δρομώνιον, καρᾶβιον, κᾶραβος, πλοῖον számtalanszor fordulnak elő, de állítólagos adverbialis használatukra egyetlen példa sincs. Ha az 53. fejezetben (259₁₂) előforduló διὰ κᾶραβου 'hajón' kifejezést nem is tekinthetjük döntőnek, mert ott Konstantinos korábbi irodalmi forrásból merített, több analóg eset alapján megállapíthatjuk, hogy a „De administrando imperio“ a járműveken való utazás kifejezésére διὰ + genitivust használ. Így pl. 150₁₃: διὰ τῶν τοιοῦτων πλοίων ἀπέρχοντα; 162₁: πάσας αὐτῶν τὰς δουλείας διὰ ἀμαξῶν ἐκτελοῦσιν.

Ha tehát ilyen módon a ránk hagyományozott χελάνδια szó

¹⁾ Relationes I. 208.

²⁾ Streifzüge 35.

³⁾ SZABÓ KÁROLY fordítása: Magyar Akadémiai Értesítő I. (1860) 117.

⁴⁾ MARCZALI fordítása: MHK. 121.

⁵⁾ HÓMAN(-SZEKFI): Magyar Történet I². 70.

⁶⁾ The Magyars in the ninth century (Cambridge, 1930.) 102—3.

az idézett helyen teljesen értelmetlennek bizonyul, csak az az egy lehetőség marad, hogy szövegromlással állunk szemben. Ha a kérdéses mondatot és az azt megelőző és követő mondatokat alaposan szemügyre vesszük és azt is megfigyeljük, hogy Konstantinos kifejezéseiben a méltóságnévet rendszeren név előzi meg, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a τὸν πρῶτον αὐτῶν βοέβοδον szavak előtt a magyar vezér nevének kellett állania, vagyis a Λεβεδίας név accusativusi alakjának, Λεβεδία(ν)-nak.¹⁾ Nézetünk szerint a χελάνδια nem más, mint e név romlott alakja, mint erre már G. MANOJLOVIĆ is gondolt.²⁾ A Λεβεδία névből könnyen lehetett χελάνδια, mert a X—XI. századi görög minuszkula írásban a λ és χ betűk nagyon hasonlóak és összetéveszthetők. Egyik korai másoló a Λεβεδία szót, amely előtte ismeretlen volt, tévesen az általa jól ismert χελάνδια szóval helyettesítette, éppen úgy, mint ahogy az 53. fejezet egyik helyén (257₁₈) a vatikáni kézirat másolója egy chersoni hercegnő Γυκίαν neve helyébe a görög γουαίκα szót írta.

Javításunk szerint tehát a kérdéses mondat a következőképpen hangzik: ὀλίγου δὲ χρόνου διαδραμόντος ὁ χαγάνος ἐκείνος ἄρχων Χαζαρίας τοῖς Τούρκοις ἐμήνυσε τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι Λεβεδία τὸν πρῶτον αὐτῶν βοέβοδον, ami a „De administrando imperio“ nyelvhasználata szempontjából kifogástalan. Magyar fordítása: „Kevés idő elmúltával pedig az a kagán, Kazária fejedelemé megüzente a magyaroknak, hogy küldjék el hozzá Λεβεδίας-t, az ő első βοέβοδος-ukat“.

II.

A 40. fejezet elején Konstantinos császár felsorolja a magyar törzseket. A XI. századi párisi és a XVI. századi vatikáni kézirat szövege itt némi eltéréseket mutat a BEKKER-féle kiadáshoz képest (172₁₀₋₁₃). Az eredeti szöveg így hangzik: Πρώτη ἢ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὕτη ἢ προρρηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, β' τοῦ Νέκη, γ' τοῦ Μεγέρη, δ' (τοῦ) Κουρτουγερμάτου, ε' τοῦ Ταριάνου, ζ' Γενάχ, ζ' Καρή, η' Κασή.³⁾

¹⁾ A Λεβεδία acc.-t is feltehetjük az ugyanazon fejezetben előforduló Ἀρπαδή és [Σ]αλμούτζη (170₁₁) analógiájára.

²⁾ Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 187 (1911) 97.

³⁾ A zárójelben tett (τοῦ) a vatikáni kézirat betoldása. A párisi kéz-

Ha ezt a jegyzéket összehasonlítjuk a besenyő törzseknek a 37. fejezetben olvasható felsorolásával, lényeges különbséget találunk. Amott forrásunk a törzseket $\theta\epsilon\mu\alpha$ -knak nevezi, vagyis a bizánci birodalom tartományainak megjelölésére szolgáló közismert terminus technicust használja. Az első lejegyző szemei előtt, akinek tudósítását a császár felhasználta, nyilván az egyes besenyő törzsek által elfoglalt területek lebegtek. A $\tau\theta$ $\theta\epsilon\mu\alpha$ szó után egy-egy semleges nemben álló név következik, amely — amint NÉMETH GYULA megfigyeltéséből tudjuk — valóban egy-egy törzsnevet tartalmaz. A besenyő törzsnevek görögös végződés nélkül vannak átírva s csak az előttük álló semleges nemű névelő ($\tau\theta$) fejezi ki a különböző eseteket. Ezzel szemben a magyar törzsek jegyzékében a $\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\acute{\alpha}$ szóval találkozunk, amely ugyan inkább a magyar 'nemzetség' szónak felel meg, de amelyet forrásunk a besenyőkre vonatkozólag a 37. fejezet egyik helyén (165²²⁻²³) azonosít a $\theta\epsilon\mu\alpha$ -val. A $\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\acute{\alpha}$ szó a felsorolásban az első (kabar) törzs említése után többet nem ismétlődik ugyan, de a számok továbbra is visszautalnak rá. E számok után $\tau\theta\upsilon$ -val kapcsolva következik a név, de az utolsó három törzsnél ez a $\tau\theta\upsilon$ is elmarad s a számot közvetlenül követi a név. Nyilvánvaló azonban, hogy itt is mindenütt odaértendő ez az egyszerűség kedvéért elhagyott $\tau\theta\upsilon$. A kiegészítendő, nemzetséget, illetve törzset jelentő $\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\acute{\alpha}$ szó és a név tehát minden egyes esetben birtokos viszonyban áll, éppen úgy, mint az első törzsnél a $\eta\lambda\iota\sigma\tau\omega\nu$ Καβαρῶν $\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\acute{\alpha}$ 'a kabarok törzse' szavakban látjuk, amint ezt a különböző fordítók — amennyire lehetett — igyekeztek is éreztetni fordításukban. MEURSIUS pl. a görög η -ra végződő neveket változatlanul átírja latin betűkkel, de a 4. és 5. törzs nevét *Curtugermati* és *Tariani* alakban adja, vagyis latin genitivusi végződéssel látja el. Ugyanígy jár el az orosz G. LASKIN (1899) és V. V. LATYŠEV (1934), akiknek a fordításában Куртигермата és Тарияна alakot látunk. A magyar fordítók közül SZABÓ KÁROLY a következő szöveget adja: „... második a *Nyék*, harmadik a *Megyer*, negyedik a *Kürtgyermat* (gyarmat), ötödik a *Tarján* nemzetsége, hatodik *Gyenáh* (Gyenő, Jenő), hetedik *Kara*, nyolczadik *Kaza*“.¹⁾ MARCZALI ógörög hang-

irat szövegének minden helyesírási eltéréssel való betűhív átírását I. JAKUBOVICH-PAIS: Ó-magyar olvasókönyv 8.

¹⁾ Id. h. 134.

érték szerint való latinbetűs átírást alkalmaz, de a 4. és 5. törzs nevét így adja: „...Kurtugermat..., Tarján...“, vagyis ezeknél az eredeti utolsó ου betűjét elhagyja, de a birtokos viszonyra sehol sem utal.¹⁾ Végül NÉMETH GYULA az eredeti alakok újjörög kiejtés szerint való átírását adja s az első öt törzsnévnél a beleszúrt „nemzetsége“ szóval az eredeti kifejezési módot is érezteti.²⁾ A különböző fordítóknak e különböző állásfoglalásában már homályosan ott dereng az a kérdés, amelyet az idézett szöveg olvasása a görög filológusokban felvet. Szövegünkben az összes törzsnevek genitivusi alakban vannak megadva. Meg lehet-e hát állapítani azt, hogy e görög genitivusok mögött milyen nominativusi alakok rejlenek, illetve, még tovább menve, hogy e rekonstruált görög nominativusokból milyen eredeti magyar névalakokra lehet következtetni?

A τῶδ genitivusi névelőből kell kiindulnunk. Ez hímnemű és semlegesnemű név előtt egyaránt állhat. A τῶδ után következő nevek egy része (a 2., 3., 7. és 8. törzs. neve) -η-*ra* végződik, kettő közülük (a 4. és 5. törzse) -ου-*ra*, egy pedig (a 6.) -χ-*re*. Ha tehát itt semleges nemű nevekről van szó, akkor azok görögös végződés nélküli alakban fordulnak elő, mert -η-*re* nem végződhetik semleges nemű görög főnév genitivusa. Ez esetben forrásunk első lejegyzője hasonlóan járt el, mint a besenyő fejezet írója, akinél pl. τῶδ Ἰαβδιηριτὶ καὶ τῶδ Κουαρτζιτζοὺρ καὶ τῶδ Χαβροῦξγγυλά (167₁₇₋₁₈) alakokat találunk. Így az egyes törzsnevek nominativusi alakjai teljesen egybeesnének a szövegben hagyományozott genitivusi alakokkal, vagyis a középgörög kiejtés szerinti olvasásuk a következő lenne: *Neki, Mejeri, Kurtujermatu, Tarianu, Jenach, Kari, Kaszi*. Ne felejtjük el azonban, hogy a besenyő törzsek jegyzékének összeállítója előtt a geográfiai elhelyezkedés, tehát területi tagolódás lebegett s így a törzsneveket mintegy helyneveknek fogta fel. Az idegen helyneveket pedig a konstantinosi nyelvhasználat rendesen megtartja eredeti alakjukban, vagyis nem görögösíti el.

A τῶδ azonban hímnemű görög nevek előtt is állhat. Ha mármost tekintetbe vesszük, hogy a törzsnevek, az egy Γενάχ kivételével, mind -η-*re* és -ου-*ra* végződnek, akkor görög nyelvé-

¹⁾ MHK. 124—5.

²⁾ A honfoglaló magyarság kialakulása 221.

zékünk azt mondja, hogy ezek szabályos hímnemű genitívusi végzések. Az *-ου*-ról, amely az ógörögben is megvan, nem kell külön szólnunk. Az *-η* genitívus azonban már speciális középgörög vulgáris jelenség, de a „De administrando imperio“-ban nagyon közönséges. Az *-ης* végű hímnemű főnevek a genitívusban szabályosan *-η*-re végződnek. Így pl. az *'Αρπαδής* nom.-nak a ragozása a következő: acc. *'Αρπαδή(ν)*, gen. *'Αρπαδή*. Ha most még azt is meggondoljuk, hogy azokat a török eredetű személyneveket, melyek görög átirásban *χ*-re végződnek, a bizánci vulgáris források és így a „De administrando imperio“ is változatlanul meghagyja, tehát nem látja el görögös végződéssel — ilyen pl. az *'Ιέλεχ* (175.) —, akkor a *Γενάχ* is beleillik a sorba. Görög alaktani szempontból tehát nemcsak hogy semmi akadálya sincs annak, hogy a magyar törzsneveket hímnemű főnevek genitívusainak tekintsük, hanem a konstantinosi nyelvhasználat szerinti szabályos végzések egyenesen e mellett szólnak. Bár nem tartom kizártnak azt, hogy az író görögös végződés nélküli semleges alakoknak tekintette ezeket, mégis azt hiszem, hogy a Konstantinos forrásául szolgáló feljegyzés összeállítója a törzsek neveit hímnemű személyneveknek fogta fel és mint ilyeneket jegyezte le. Természetesen ma már NÉMETH GYULA kutatásai után biztosan állíthatjuk, hogy e nevekben valóban magyar törzsnevek maradtak ránk, de az ezek elgörögösítésében mutatkozó félreértés is teljesen érthető, ha meggondoljuk, hogy amidőn a magyar tudósító pl. a hatodik törzset, „Jenach törzse“-ként nevezte meg, a bizánci görög tudatában olyan képzetet kelthetett, hogy ez egy Jenach nevű vezér törzse. Egyébként a *γενεά* szó használata is ilyen felfogásra vall.

Ha a kérdéses alakokat a bizánci feljegyző személynevek, tehát hímnemű főnevek genitívusainak tekintette, akkor a nominatívusi alakokat könnyű rekonstruálni. Ezek a következők: *Νέκης*, *Μεγέρης*, *Κουρτουγερμάτος*¹⁾, *Ταριάνος*, *Γενάχ*, *Καρίς*, *Κασής*. Ezek középgörög kiejtése: *Nekisz*, *Mejerisz*, *Kurtujermatosz*, *Tarianosz*, *Jenach*, *Karisz*, *Kaszisz*. Kérdés, hogy ezek mögött milyen magyar alakok rejtőzhetnek? Erre csak azt

¹⁾ Minthogy NÉMETH GYULA megfejtése szerint e törzsnév két részből van összetéve, nem lehetetlen, hogy erről a feljegyzőnek is tudomása volt és hogy ez esetben a két rész két külön genitívusi alakot képezett a görögben: *Κούρτου Γερμάτου*, amelynek a nominatívusa *Κούρτος Γερμάτος* lenne.

felelhetjük, hogy a bizánciak átírási szabályait figyelembe véve, a Κουρτουγερμάτος és Ταριάνος-ban az -ος bizonyára teljesen görög végződés, a Νέκης, Μεγέρης, Καρής, Κασής mögött azonban éppen úgy kereshetünk *Nek*, *Mejer*, *Kar* (illetve *Ker*), *Kasz* (illetve *Kesz*), mint *Neki*, *Mejeri*, *Kari* (illetve *Keri*), *Kaszi* (illetve *Keszi*) alakokat, mert e mássalhangzóra és magánhangzóra végződő alakok elgörögösített formája egyaránt -ης végződésű lesz, mint ahogy a görög Ἀρπαδής alak is éppen úgy lehetett magyar *Arpad*-ból, mint *Arpadi*-ből.

III.

A 40. fejezet vége felé Konstantinos császár mégegyszer visszatér a magyar törzsekre és azok egymáshoz való viszonyáról szól. A XI. századi párizsi kézirat alapján javított szöveg (= BEKKER-féle kiad. 174₁₂₋₁₆) így hangzik: αἱ δὲ ἡ' γενεαὶ τῶν Τοῦρκων αὐται πρὸς τοὺς οἰκίους ἄρχοντας οὐχ ὀτείκουσιν, ἀλλ' ὁμόνοιαν ἔχουσιν εἰς τοὺς ποταμούς, εἰς οἷον μέρος προβάλλει πόλεμος, συναγωνίζεσθαι μετὰ πάσης φροντίδος τε καὶ σπουδῆς. E hely értelmezése az eddigi kiadóknak és fordítóknak sok gondot okozott. A MEURSISUS-féle editio princeps fordítása, amely szószerint átkerült BEKKER kiadásába is, a következőképen írja körül: „...pro fluminibus, quibus distinguuntur, mutuo inter se contractu statuerunt...“ K. DIETRICH maga is érezve, hogy a szöveget nem értette meg, megkérdőjelezi s a következő fordítást adja: „...sondern die Flüsse bilden ein einigendes Band (?)...“¹⁾ MARCZALI sem tudott rájönni a helyes értelmére s ezért kiadásában javításhoz folyamodott. A görög szövegben a ποταμούς helyébe, „mivel annak nincs értelme“, πολέμουσ-t illesztett s így fordította le: „...hanem szövetségök van a háborúkra nézve...“²⁾

Az eddigi magyarázók számára az okozta a nehézséget, hogy a „De administrando imperio“-ban számtalan olyan vulgárizmus található, melyek csak az újjörög nyelv ismerete alapján érthetők meg. Ilyen a jelen esetben az εἰς használata is, amelynek az újjörögben és természetesen jóval korábban már a bizánci népies görögségben is nemcsak '-ba, -be, -ra, -re', hanem '-ban,

¹⁾ Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde II. (Leipzig, 1912.) 60.

²⁾ MHK. 127.

-ben, -on, -en, -ön, -nál, -nél', stb. jelentése is van. Idézzük a következő példákat:¹⁾ 119₄: συνέβη δὲ πολέμους γενέσθαι εἰς τὰ τῆς Παπίας μέρη 'történt, hogy Papia vidékein harcok támadtak'; 120₇₋₈: ὄκησαν δὲ ἔξωθεν τοῦ κάστρου πλησίον τοῦ τείχους εἰς τὸν ποταμὸν 'hanem az erődön kívül, a fal közelében a folyónál telepedtek le'; 141₁₈: καὶ ἐφύλαττον εἰς τὸν Δαυοῦβιν ποταμὸν ἕνεκα τῶν Ἀβάρων 'és őrködtek a Duna folyónál az avarok miatt'; 167₆₋₇: εἰς τὰ περάματα τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ εἰσὶν ἑρημῶ-καστρα 'ugyanezen folyó átkelőinél puszta erődök vannak'; 172₃₋₄: διὰ δὲ τὸ εἰς τοὺς πολέμους ἰσχυροτέρους καὶ ἀνδρειότε-ρους δεῖκνυσθαι 'minthogy pedig a harcokban erősebbeknek és bátrabbaknak mutatkoznak'. Ha tehát az εἰς τοὺς ποταμούς szavakat a felsorolt példák által megvilágított konstantinói nyelvhasználat szerint 'a folyóknál' értelemben vesszük,²⁾ akkor az idézett szöveg teljesen érthetővé válik. Magyar fordítása a következő: „A türkök (= magyarok) eme nyolc törzse pedig saját fejedelmeinek nem engedelmeskedik, de megegyezésük van, hogy a folyóknál, amely részen háború üt ki, teljes gonddal és buzgalommal együtt harcolnak“. Ha most még tekintetbe vesszük azt, hogy a honfoglaló magyarság egyes törzsei a folyók két partján telepedtek le és ellenséges támadás esetén a veszélyeztetett partról visszahúzódván a folyó túlsó oldalán védekeztek,³⁾ akkor a konstantinói hely tárgyi szempontból is teljesen világossá válik. Arról van itt szó, hogy a magyar törzsek háború esetén megegyezésük értelmében a veszélyeztetett pontokon és pedig a folyóknál együttes erővel veszik fel a harcot az ellenséggel szemben.

MORAVCSIK GYULA.

¹⁾ A BEKKER-féle kiadást idézem, de ahol szükséges, készülő új kiadásom szerint javítom a szöveget.

²⁾ Így értelmezte már G. LASKIN orosz (1899) és N. TOMAŠIĆ horvát (1928) fordítása is.

³⁾ HOMAN(-SZÉKFŰ): Magyar Történet I^o. 125.